

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕЙОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається співвідношення реальної, культурної та національно-мовної картин світу, встановлюється детермінація рівня залежності функціонування пейоративної лексики від екстралінгвістичних факторів в українській, англійській та російській мовах, а також з’ясовується місце емоційно-оцінного компонента в структурі лексичного значення пейоративної одиниці.

Ключові слова: пейоративна лексика, екстралінгвістичні чинники, суб’єктивна оцінка, контекст, концептуалізація дійсності, культура, нація, національно-мовна картина світу.

Кожна лінгвокультурна система володіє численними спільними категоріями, поняттями, явищами і засобами, які дозволяють виявити подібні та відмінні аспекти вираження соціальної діяльності певної культурно-мовної спільності. Аксиологічний компонент у семантиці пейоративних одиниць є змінним явищем. Він зазнає впливу екстралінгвістичних чинників, відображає всі соціальні зміни, які спричинюють втрату, появу чи зміну оцінних значень у словах. У суспільному житті відбувається перегляд цінностей, що й зумовлює зміну місця лексеми на шкалі оцінок зі значеннями “добре/погано”.

Мета даної статті полягає в аналізі екстралінгвістичних чинників функціонування пейоративної лексики в українській, англійській та російській мовах. Мета дослідження реалізується шляхом розв’язання наступних **завдань**: встановлення співвідношення реальної, культурної та національно-мовної картин світу; детермінація рівня залежності функціонування пейоративів від екстралінгвістичних факторів у досліджуваних мовах.

Слово відображає не предмет реальності, а те його бачення, яке нав’язане

носію мови уявленням у свідомості, поняттям про цей предмет. Цей шлях від реального світу речей до понять, а далі до словесного вираження у різних етнокультурних угрупованнях проходить по-різному, що обумовлено відмінностями в історії, географії, особливостями життя цих народів і, відповідно, відмінностями розвитку їхньої суспільної свідомості. Як зазначає С.Г. Тер-Мінасова, наша свідомість обумовлена як колективно (способом життя, звичаями, традиціями і т. ін., тобто етнокультурними чинниками), так і індивідуально (специфічним сприйняттям світу, притаманним лише конкретній людині) [6, 40].

Відомо, що і мова, і культура, і мислення тісно пов'язані між собою і разом співвідносяться з реальною картиною світу, тобто усім тим, що оточує людину. За С.Г. Тер-Мінасовою, реальна картина світу – об'єктивна позалюдська сутність, тобто навколишній світ. А культурна картина світу – це відображення реальної картини крізь призму сформованих на основі уявлення понять [6, 41]. Культурна картина світу відрізняється у різних народів, що обумовлено історичними, географічними, кліматичними, соціальними та іншими факторами; іншими словами, це світогляд людини, створений на основі національних стереотипів.

Взаємодія реального світу, колективної мовної свідомості та власне мови як засобу репрезентації знань про навколишній світ призводить до утворення національно-мовної картини світу. Іншими словами, національно-мовна картина світу відображає реальний світ речей через призму культурної картини світу.

За І.О. Голубовською, національно-мовна картина світу – “виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і самого себе в цьому світі” [3, 29].

Культурна картина світу, зрозуміло, є первинною по відношенню до національно-мовної. Але саме мова реалізує, вербалізує національно-культурну картину світу, зберігає її та передає із покоління в покоління. Мова фіксує

далеко не все, що є у національному баченні світу, але здатна описати практично все.

Отже, культурна та національно-мовна картини світу тісно взаємопов'язані, перебувають у стані постійної взаємодії, беручи свої витoki із навколишнього світу речей та явищ, тобто реальної картини світу.

Функціонування пейоративної лексики вважається результатом виділення елементів мовлення, що відображається на здатності мови певним чином впливати на особистість читача шляхом використання емоційно-експресивних засобів мови із суб'єктивно-оцінним навантаженням. Письменник нерідко використовує взаємодію експресивно-оцінної лексики і тексту, щоб дати різку негативну характеристику персонажа або будь-якого явища дійсності. Пріоритетом у функціонуванні пейоративної лексики насамперед слід вважати те, що її аналіз дозволяє виявити ціннісні орієнтири певного соціуму, специфіку менталітету носіїв конкретної національно-мовної картини світу. Залежно від особливостей менталітету суспільства кожне поняття має свою форму вираження у конкретній мові, а також еквівалентні слова в інших мовах, які обумовлені характерними соціолінгвістичними конотаціями.

Проте не завжди можна знайти відповідний еквівалент для вираження того чи іншого поняття, що найчастіше пояснюється власне відсутністю самого поняття. Таку лексику можна назвати безеквівалентною, тобто поняття чи предмети, які вона позначає, є унікальними і притаманні тільки певному соціуму і, відповідно, мові. Наприклад, в українській мові є ряд лексичних одиниць, які позначають звичайні найменування людей, і, крім свого номінативного значення, сьогодні несуть пейоративне забарвлення у зв'язку з певними історичними передумовами, починаючи від доби козацьких воєн і аж до сьогодення. Українська етнокультура зазнала у свій час страшної руйнації: нівелювалися споконвічні чесноти свободи, честі, гідності, сумління тощо. Проте дух самостійності, незалежності, демократизму був і залишається невмирущим в Україні, хоча й довголітня неволя залишила свій важкий карб на долі українців. Тому й маємо сьогодні певну низку пейоративів, які відбивають

так звані пережитки минулого, зокрема: *лях, турок, москаль, німець* тощо. Це не могло не вплинути на мовні форми, адже етноспецифіка кожної мовної картини світу перш за все зумовлюється світосприймальними настановами, тобто такими психологічними чинниками, що зумовлюють те, як ми світ сприймаємо і те, яким ми його сприймаємо.

Світосприйняття українського населення, з психологічної точки зору, вирізняється емоційно-почуттєвим характером. О. Кульчицький пропонує “генетичне пояснення” української психіки з відповідними світосприймальними настановами. Передусім він визначає чинники, що вплинули на формування української душі, обумовили певні “конфігурації” психічних властивостей українця, зокрема: расовий, географічний, історичний, соціологічний, культуроморфічний та психічний. Важливою є акцентуація уваги на тому, що психіку, сформовану під впливом відповідних чинників, слід розглядати не лише динамічно, але й статично, тобто не тільки в генетичному контексті становлення української душі, але водночас як вияв “сталості” ментальності в історичній, соціокультурній життєдіяльності українців, той вияв, що практично розв’язує кожного разу “проблему вибору” наступного буття [7, 51]. Емоційно-почуттєвий характер української душі спричинений певною своєрідністю світосприйняття. В. Липинський та Д. Чижевський вважали, що в житті українців емоції відіграють таку важливу роль, що часто навіть переважають над інтелектом та волею [5, 36].

Британське та американське населення, на відміну від України та Росії, проявляють так звану бережливість як до слів, так і до емоцій, вони неприязно ставляться до будь-якого прояву своїх почуттів. Америка успадкувала від Британії те, що можна назвати “культурою компромісу” і що є однією з важливих історичних традицій. Здатність до компромісу була продемонстрована ще на самому початку існування американської держави: засновники, проголосивши свободу невід’ємним правом кожної особистості, погодились, однак, визнати і узаконити рабство у південних штатах заради збереження єдності країни.

В. Овчинніков зазначає, що “за зовнішньою стриманістю англієця приховується емоційна, сприйнятлива натура. Але оскільки встановлені правила поведінки не дозволяють, щоб людина виражала свої почуття прямо, у англієців винятково розвинена чутливість до натяків та недомовок” [4, 53].

Отже, існує багато пейоративів на позначення образливого ставлення, зневаги за расовими та національними ознаками. З історично відомих причин в українців маємо національно марковані пейоративи: *турок, німець, лях, кат, поляк, москаль, шуцман, нацист, бандерівець, помаранчевий* тощо; у росіян: *хохол, фриц, єврей* та ін.; у англієців: *frog-eater* (француз, “той, хто їсть жаб”), *bog trotter* (ірландець, “той, хто бігає по болотах”), *bohunk* (“іммігрант з центральної або південно-східної Європи”) тощо. Усі ці та багато інших національно маркованих або етнічних пейоративів пояснюються екстралінгвістичними чинниками, зокрема, історичними передумовами.

Досить суттєве значення має проблема національної специфіки соціокультурних знань носіїв мови та їхній прояв в організації та змісті комунікативних актів у тій чи іншій мові. При оволодінні новою мовою (новою культурою) кожен із комунікантів потрапляє у ситуацію, коли він шукає універсальні ознаки соціального досвіду шляхом співставлення йому відомого досвіду із новим (набутим). Цікавим є такий загальновідомий факт, що в українській, російській та і в багатьох європейських мовах використовується звертання у вигляді двох особових займенників **ти** і **ви**, а в англійській мові лише одне – **you** на позначення еквівалентних і **ти**, і **ви**. Використовуючи форму **ви** для однини, зазвичай ми підкреслюємо повагу та ввічливе ставлення до особи у процесі комунікації. Займенникова форма звертання **ти** в українській чи російській мовах може нести пейоративне значення, коли вживається з конотативним відтінком зневаги, презирства: “Ви мені не тикайте”. Натомість в англійській мові використовується безальтернативне вживання особового займенника **you**, створюючи співрозмовнику формально-офіційну атмосферу у спілкуванні.

Необхідно звернути увагу на валентність пейоративних одиниць у порівнюваних мовах. Наприклад, англійська пейоративна лексема “bastard” (“негідник, підла людина”) вживається із грубою зневажливою конотацією і має певні обмеження щодо свого використання. Порівняємо, в українській мові еквівалент “негідник, підла людина”, в російській – “негодяй, подлец, мерзавец” також використовуються з метою категоричного морального осуду, але не є у цьому значенні своєрідним табу, як в англійській мові.

Якщо простежити розмежування конотативних забарвлень пейоративно значущої лексики в українській мові “плювати”, в російській – “плевать”, в англійській – “to spit”, то можна встановити чітку залежність функціонування цих лексичних одиниць від національно-мовних стереотипів. Зневажливу байдужість слов’яни передають, використовуючи пейоративні висловлювання метафоричного характеру типу: українською “Плюнути на все!..”, “Наплювати...”; російською “А я плевал...”, “Плевать я хотел...”. Дослівний переклад цих висловлювань англійською мовою буде “I spit on it!” або “I spit (up)on this!”, які згідно зі словниками несуть зовсім інший відтінок у значенні: швидше презирство чи зневагу, ніж байдужість. Натомість вищезгадані українські та російські висловлювання із відтінком байдужості краще передати англійською, як “I don’t care!” [1, 521-522].

За певними особливостями менталітету англомовні співрозмовники виявляються більш ввічливими, але менш емоційними по відношенню до українців чи росіян. Проте у межах російсько-українського культурного ареалу немає культурної заборони на відкриту демонстрацію своїх емоцій, і емоційна людина розглядається позитивно, як така, що має багаті і сильні почуття.

Як зазначає А. Вежбицька, в англо-саксонській культурі “бути емоційним” погано, а в українській, російській, чеській, польській, у багатьох середземноморських культурах – добре: “...англо-саксонській культурі притаманне негативне ставлення до нічим не стримуваного словесного потоку, тимчасом російська культура вважає вербальне вираження емоцій однією з основних функцій мовлення...” [2, 43].

Отже, функціонування пейоративної лексики у досліджуваних мовах обумовлено психологічною та соціокультурною роллю емоцій у житті кожної нації. Концептуалізація та вербалізація пейоративних значень із характерним конотативним відтінком здійснюється крізь призму відповідної національно-мовної картини світу.

Список використаних джерел

1. Булыгина Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 574 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія] / Ірина Олександрівна Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Овчинников В. Сакура и дуб. Книга вторая: Корни дуба / В. Овчинников // Роман-газета. – М.: Издание Госкомиздата СССР, 1987. – №4. – С. 53.
5. Онацький Є. Українська емоційність / Є. Онацький // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 36-48.
6. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие для студ., аспирантов и соискателей по спец. “Лингвистика и межкультурная коммуникация” / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
7. Українська душа / Відпов. ред. Вікторія Храмова. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.

Summary

The article envisages the correlation between the real, cultural and national-linguistic models of the world, the determination of the level of the pejorative vocabulary functioning dependence on extralinguistic factors in Ukrainian, English and Russian, as well as the place of emotional and evaluation component in the structure of lexical meaning of a pejorative unit is explicated.

Key words: pejorative vocabulary, extralinguistic factors, subjective evaluation, context, conceptualization of reality, culture, nation, national-linguistic model of the world.

Моштак О.В.

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕЙОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Відомості про автора: Моштак Ольга Вікентіївна, викладач кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка